

REFLECȚII ISTORIOGRAFICE ASUPRA ISTORIEI VIEȚII MONAHALE DIN BASARABIA

Eugen ONICOV

Academia de Teologie Ortodoxă din Moldova

L'article cite les noms des auteurs et des titres des oeuvres qui ont été écrites sur l'apparition et le développement du monachisme en Bessarabie.

Basarabia – un petic de pământ; trecută prin foc și prin sabie; „nu are o istorie proprie” [1], dar totodată are atâtea versiuni de istorie îndreptate din interesul diferitelor forțe politice, mai bune sau mai rele. Dar ceea ce impresionează cu adevărat, în istoria Basarabiei, este religiozitatea ei [2], pentru că religia a avut și are un rol deosebit în viața acestui spațiu [3]. Probabil că această religiozitate a favorizat „curățenia sufletească” [4] sau acel „simț moral mai puternic” [5] despre care ne vorbește profesorul V.Harea în lucrarea sa *Sufletul Basarabiei*.

Amploarea simțului religios în Basarabia a venit totuși asupra maselor simple ale poporului. Nicolae Popovschi ne spune că slujbele bisericești, săvârșite cu multă cucernicie, atrăgeau întotdeauna multă lume. Unii moldoveni mai țineau „hramul” în casele lor. Prin sate erau știutori de carte bisericească, care aveau ceaslovuri bogate – cu acatiste, psaltiri și alte cărți bisericești. Mulți dintre ei aveau „pravila” casnică în privința rugăciunii – „cu acatiste, catisme și metanii” [6]. De asemenea, N.Popovschi, în lucrarea sa, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, abordează și acel aspect al vieții religioase din Basarabia, precum este viața monahală, de care ne vom ocupa în continuare.

Mănăstirile basarabene – spune N.Popovschi, nu numai în zilele de hramuri, ci și în alte sărbători aveau foarte mulți pelerini [7]. Iar în ceea ce îi privește pe locuitorii acestor mănăstiri – ei își trăgeau rădăcinile din familiile simple de țărani moldoveni. Mănăstirile erau ca niște focare de hrană spirituală, care acordau sprijinul fundamental pentru existența poporului, mai ales în timpurile de grea cumpănă și încercare prin care avea să treacă Basarabia.

Vorbind despre viața monahală a Basarabiei, nu putem să nu ne adâncim în istoria acestui petic de pământ, pentru că până în anul 1812, în momentul anexării Basarabiei la Rusia Țaristă, acest teritoriu cuprins între râurile Prut și Nistru, precum și unele teritorii de peste Nistru (Tighina, Cahul, Ismail) aparțineau Țării Moldovei, înființată de Bogdan I. Țara Moldovei a avut o bogată viață spirituală atât până la întemeierea statului medieval, dar mai ales, după înființarea acestuia, pe care detaliat o descrie pr. prof. dr. Mircea Păcurariu în lucrarea sa fundamentală *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, aducând mai multe dovezi arheologice și documentare acestui fapt și demonstrând amploarea vieții monahale în teritoriile populate de români [8].

Marele cărturar și enciclopedist Dimitrie Cantemir menționa în lucrarea sa *Descrierea Moldovei*, că la începutul secolului al XVIII-lea în Țara Moldovei exista un număr de peste 200 de mănăstiri și tot atâtea mitocuri [9], în total fiind deci peste patru sute de mănăstiri și schituri. Desigur că o parte din ele erau situate în partea de răsărit a țării, adică în teritoriul numit Basarabia, după anul 1812.

Nu avem prea multe date despre mănăstirile din Basarabia până-n anul 1812 decât niște amintiri ale acestora, unele acte de danii domnești, care atestă existența acestora. Astfel, în anul 1420, într-un act de danie de la Alexandru cel Bun (1400-1432), este amintită mănăstirea Vărzărești. Tot în acest act este pomenită și poiana lui Chiprian, vatra mănăstirii Căpriană. Despre mănăstirea Căpriană aflăm că în anul 1545, sub domnitorul Petru Rareș, aici s-a zidit o biserică de piatră care a fost refăcută, mai târziu, de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*, pentru că cea veche a fost distrusă de un cutremur.

Datele istorice despre viața monahală sunt cu atât mai scunde, pentru că după anexarea Basarabiei, în anul 1812, la Rusia, multe documente au fost distruse sau au dispărut fără de urmă, mai ales în vremea când Basarabia a fost transformată în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, fiind inclusă în URSS.

Totuși, după anul 1812 putem vorbi despre o istoriografie a mănăstirilor din Basarabia, dar bineînțeles făcută din diferite interese politice ale Rusiei. Așa în anul 1821, din porunca Sinodului Bisericii Ortodoxe

Ruse, Mitropolitul Dimitrie Sulima înaintează mănăstirilor un chestionar cu întrebări privind starea actuală a mănăstirilor, numărul bisericilor și hramul acestora, numărul viețuitorilor și vârsta lor, precum și întrebări privind istoricul mănăstirilor: când au fost înființate și cine este ctitorul, precum și cine sunt ctitorii bisericilor existente; sunt în mănăstire acte vechi de danie sau de întărire a daniilor parvenite de la domnitorii țării [10]. Toate aceste date primite au fost sistematizate în lucrarea lui Dimitrie Sulima, *Informații despre eparhia Chișinăului, culese și redactate de Înalt Prea Sfinția Sa arhiepiscopul Dimitrie Sulima în anul 1821 și tipărite mai târziu în Buletinul Eparhiei Chișinăului* [11]. Dar aceste informații au fost culese din interes imperial rus pentru studiul teritoriului nou cucerit [12] și urmau să fie publicate într-o istorie a bisericii ortodoxe ruse, conform planului Sfântului Sinod din Sankt Petersburg [13].

Studii importante cu referire la unele biserici și mănăstiri din Basarabia ne prezintă „Societatea de istorie și anticități din Odesa”. Astfel, N.Murzakevici, împreună cu unii dintre cercetătorii acestei societăți, au descris arhitectura bisericii cu hramul *Adormirea Maicii Domnului* de la Mănăstirea Căpriană [14]. Tot N.Murzakevici, mai târziu, a publicat lucrarea *Informații despre unele mănăstiri ortodoxe din Eparhia Hersonului și Chișinăului*, lucrare în care alături de însemnările de călătorii proprii, autorul preia și unele date cu privire la Mănăstirile din Eparhia Chișinăului din lucrarea Mitropolitului Dimitrie Sulima.

Preluând datele aduse de N.Murzakevici, dar aducând unele comentarii proprii, A.Zașciuk [15] scrie o lucrare în două volume despre Basarabia făcând referire la mănăstirile și schiturile existente. Din lucrarea lui aflăm că în anii 50 ai secolului XIX, în Basarabia existau 18 mănăstiri și schituri, în locul celor 40 existente la anul 1812 [16]. Tot aici autorul spune că multe dintre aceste mănăstiri erau rusești, fiind locuite de călugări ruși, iar altele moldo-rusești, respectiv având călugări moldoveni și ruși, dar slujbele în toate mănăstirile și schiturile se oficiau numai în slavona bisericească [17].

De asemenea, bazându-se pe cercetările lui N.Murzakevici, istoricul A.Nakko în lucrarea sa *Istoria Basarabiei din cele mai vechi timpuri*, prezintă un scurt istoric al mănăstirilor basarabene, însă fără a aduce date noi [18].

În anul 1867, vede lumina zilei o publicație cu referințe la istoriografia ecleziastică a Basarabiei, „Buletinul Eparhiei Chișinăului” (Kișinevskie Eparhialinâie Vedomosti). Găsim materiale valoroase despre istoria bisericilor și mănăstirilor din Basarabia, și informații prețioase despre istoria mănăstirilor și schiturilor basarabene.

Astfel, unul din primele studii, cu referire la viața monahală, găsite în Buletinul Eparhiei Chișinăului, este *Pomelnicul Mănăstirii Japca*, alcătuit de ieromonahul Maximilian. În acest pomelnic, sunt aduse date valoroase despre istoria mănăstirii Japca [19].

În alte volume ale Buletinului au fost publicate și cercetările lui M.Ganitzki [20] privind istoricul mănăstirii Saharna, a preotului D.Zaușkevici [21], a preotului S.Bogoslovici [22]. Mai târziu M.Ganitzki publică lucrarea *Mănăstirile Basarabiei* [23] în care face referire directă la materialele redactate de Mitropolitul Dimitrie Sulima în anul 1821. În această lucrare sunt prezentate date istorice despre aproape toate mănăstirile și schiturile din Basarabia.

În anul 1892, preotul basarbean Auxentie Stadnițchi a publicat studiul intitulat: *Materiale pentru istoria mănăstirii Căpriană* [24], acest articol era bazat pe datele păstrate în Arhiva Consistoriului.

Unele aspecte ale vieții monahale din Basarabia au fost redată în mai multe materiale semnate de D.Sceglov din care vom aminti: *Materiale pentru istoria Mănăstirii Hâncu* [25], precum și altele ce fac referire la istoria mănăstirilor din Ismail [26].

Pe lângă cercetările publicate în Basarabia de băștinași sau de cercetătorii ruși, vom aminti, din aceeași perioadă, și unele lucrări publicate în România, care ne demonstrează că istoria Basarabiei și a vieții monahale de aici a interesat și mulți cercetători pe care îi dorea sufletul pentru aceste meleaguri strămoșești. Astfel, Zamfir Arbore în lucrarea sa *Basarabia în secolul XIX* se oprește la istoria mănăstirilor basarabene relatând date istorice despre mănăstirile: Vărzărești, Căpriană, Japca, Saharna [27].

Nicolae Iorga [28], cercetând istoria Chiliei și Cetății Albe, ne vorbește și despre mănăstirea Căpriană prezentând mai multe acte de danii către aceasta parvenite de la domnitorii Țării Moldovei.

Spre sfârșitul secolului XIX-începutul secolului XX, istoricul moldovean I.N. Halippa înființează o publicație istorică nouă, *Analele Comisiei guberniale științifice de arhivă din Basarabia*. Scopul acestei publicații era de a edita unele documente originale referitoare la istoria Basarabiei. Din studiile publicate aici un interes deosebit pentru studiul nostru prezintă lucrarea scrisă chiar de I.Halippa, *Date despre anticități din Basarabia, culese de guvernatorul militar P.I. Fiodorov în anii 1837-1838* [29] în care sunt cuprinse mai multe date despre bisericile și mănăstirile din Basarabia.

Din aceeași perioadă, datează cercetările lui Vasile Kurdinovski [30], care se referă la unele mănăstiri și schituri din Orheiul Vechi, precum: mănăstirea pârcălabului, Bosie, de Orhei, mănăstirea rupestră cu hramul *Nașterea Maicii Domnului* de lângă satul Butuceni. Un alt studiu important al cercetătorului Vasile Kurdinovski a apărut către anul 1918 cu titlul *Cele mai vechi și tipice biserici ortodoxe din Basarabia* [31] în ediția a 10-a a *Analelor Societății istorico-arheologice bisericești din Basarabia*. Autorul prezintă și descrie, în studiul său, mai multe biserici rupestre de pe malul râurilor Nistru și Răut, despre care spune că au fost transformate cu timpul în mănăstiri și schituri. V. Kurdinovski se oprește mai mult la descrierea istoriei mănăstirii lui Bechir de la Soroca și a mănăstirii Butuceni. Tot în această ediție a *Analelor Societății istorico-arheologice bisericești din Basarabia* a apărut și articolul preotului Ioan Egorov, *Bisericile rupestre a trei mănăstiri din eparhia Chișinăului: Japca, Saharna și Țipova* [32].

O nouă amploare a luat istoriografia românească, după revenirea Basarabiei la România, act ce s-a săvârșit prin Unirea proclamată la 27 martie 1918. După două secole de tăcere, încep să apară noi reviste și noi studii în limba română, limbă în care românul basarabean putea să gândească și să se exprime liber.

Așa se face că, în anul 1919, Visarion Puiu a publicat monografia sa fundamentală, privind istoria mănăstirilor și a vieții monahale din Basarabia, *Mănăstirile din Basarabia* [33]. În lucrarea sa, Visarion Puiu prezintă câte un scurt istoric al fiecăreia dintre mănăstirile existente și chiar dă și numele ctitorilor din pomelnicele mănăstirești. De asemenea, autorul a împărțit mănăstirile basarabene în trei categorii, după felul cum au fost ctitorite: mănăstirile domnești – Vărzărești, Căpriană și Ismail; mănăstirile boierești – Hâncu și Suruceni și mănăstirile fondate de monahi și credincioși [34]. Lucrarea lui Visarion Puiu până în prezent este cea mai fundamentală și cea mai sistematică din acest gen, care redă istoricul mănăstirilor basarabene și care stă la baza istoriografică a tuturor celorlalte cercetări și lucrări, care oglindesc viața monahală basarabeană.

Multe informații despre starea bisericilor și mănăstirilor basarabene, la acel moment, putem culege din *Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului (Basarabia)*, care și-a făcut apariția la Chișinău în 1922. Pe lângă datele istorice, starea, la moment, a mănăstirilor, în acest anuar erau publicate și date istorice despre vechile locașuri ce se aflau pe teritoriul Basarabiei.

Alt istoriograf român care s-a remarcat prin aportul pe care l-a adus asupra cercetărilor bisericilor și mănăstirilor din Basarabia a fost Ștefan Ciobanu cu lucrarea *Bisericile vechi din Basarabia* [35]. În lucrarea sa, Ștefan Ciobanu se bazează mai mult pe datele aduse de I.N. Halippa și pe *Anuarul Eparhiei Chișinăului*. Astfel, autorul redă istoricul mănăstirilor de la Butuceni, Saharna, Țâpova, Vărzărești și Căpriană.

Alt cercetător, Ștefan Gr. Berechet, a contribuit la publicarea, în anul 1926, a lucrării colective: *Basarabia. Monografie* în care semnează capitolul *Mănăstirile* [36].

În perioada interbelică, istoriografia bisericească a fost dominată de așa cercetători notorii ca: Gheorghe Balș, care pe lângă mai multe articole și studii referitoare la bisericile din Basarabia publică în anul 1928 monografia sa *Biserică și mănăstiri moldovenești în veacul al XVI-lea* [37], iar mai târziu, în anul 1933, a publicat *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea* [38]. Mai multe lucrări privind cercetarea mănăstirilor basarabene a întreprins istoricul P.Constantinescu – Iași. În cercetările sale, pe lângă datele istorice prețioase, autorul vorbește și despre particularitățile ecleziastice arhitecturale în spațiul basarabean.

D.P. Micșunescu în însemnările sale de călătorie [39] vorbește și el despre istoricul și viața unor mănăstiri basarabene. Antim Nica a publicat lucrarea relevantă asupra vieții monahale din Basarabia intitulată *Monahismul în Basarabia* [40].

Multe cercetări despre viața bisericească și istoria mănăstirilor basarabene au apărut după înființarea Facultății de Teologie din Chișinău, majoritatea cărora au fost publicate în revista *Luminătorul* și în revista istorică *Arhivele Basarabiei* întreținute de profesorii Constantin Tomescu și Toma G. Bulat. Studii privind activitatea tipografică din Basarabia, precum și vechile manuscrise aflate aici au publicat Pr. Paul Mihail, Zamfira Mihail, Alexandru David, Petre Constantinescu-Iași, Dumitru Balaur și alții.

În anul 1940, după semnarea Pactului Molotov-Ribbentrop (1939), Basarabia a fost reanexată Rusiei, dar de data aceasta nu Rusiei Țariste în care biserica își avea locul său de cinste, ci Rusiei bolșevice, comuniste și sovietice în care cuvintele „credință”, „dragoste” sau noțiunile de *Biserică*, *Religie* sau *Dumnezeu* erau interzise. Astfel, Basarabia a simțit din nou juguri și perturbări specifice unei dominații străine, dar cu mult mai grave decât în perioada țaristă. Basarabia a fost transformată în Republică Sovietică Socialistă Moldovenească, iar orice cercetare privind biserica a fost sistată prin împușcarea abundentă a preoților, deportarea lor în Siberia sau dispariția lor fără urmă.

Cu toate că în timpul regimului comunist unii „pseudoistorici”, cum îi numește pr. prof. dr. Mircea Păcurariu [41], au încercat să facă niște studii privind istoricul religios al Basarabiei, acestea nu au nici o valoare istorică sau chiar științifică, pentru că erau făcute din interese meschine sau politice. Dintre aceste câteva vom aminti doar lucrările istoricului G.D. Smirnov [42], care și-a îndreptat cercetările spre complexul Orheiul Vechi; V.A. Vojtzechovski [43] a scris despre unele particularități arhitecturale din Moldova secolului XIV-XV. Au scris un studiu și autorii K.D. Rodnîn și I.I. Ponjatovski [44]. În anul 1986 s-a făcut o încercare de a elabora un *Reportoriu al monumentelor de istorie și cultură al R.S.S.M.* [45], lucrare din care aflăm date interesante despre unele mănăstiri vechi, astfel, cercetătoarea O.V. Slastihina susținea că această mănăstire rupestră a fost înființată în secolul al XII-lea, iar mănăstirea rupestră de la Japca în secolul al XVII-lea [46].

Nici în România nu au existat prea multe cercetări referitoare la trecutul Basarabiei, această tentativă fiind interzisă. Dintre cercetătorii români vom menționa pe Virgil Vătășianu [47] care a pus problema localizării mănăstirii construite de pârcălabii Duma și Herman în anul 1482 la Cetatea Albă. Nicolae Stoicescu, în lucrarea sa *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova* [48] aduce o bibliografie valoroasă și note istorice importante cu referință la bisericile, schiturile și mănăstirile basarabene. Vasile Drăguț [49] a descris un număr mare de biserici și mănăstiri aflate pe teritoriul Basarabiei.

După desființarea Uniunii Sovietice, studiul asupra trecutului bisericesc al Basarabiei a luat un nou avânt. Apar noi articole și studii referitoare la viața monahală din Basarabia, interes deosebit atribuindu-se vechilor ctitorii domnești.

Grigorie Filip-Lupu, în articolul său, *Mănăstirea Căpriană – ctitorie a voievodului Alexandru cel Bun* [50], a publicat mai multe acte de danie către această mănăstire venite din partea domnitorului.

Ion Negrei [51] descrie în cercetările sale istoricul mănăstirii Căpriană de la Alexandru cel Bun până în zilele noastre.

Cercetătorul Vlad Ghimpu, pe lângă numeroase articole ce vizează istoria și arhitectura vechilor locașuri basarabene, a publicat și teza sa de doctorat cu titlul *Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia* [52], în care cercetează arhitectura și istoria a așa mănăstiri ca: mănăstirile Căpriană, Saharna, Japca, Țipova, mănăstirea rupestră numită peștera lui Bechir din Soroca, mănăstirile rupestre de la Orheiul Vechi ș.a. De asemenea, în culegerea *Monumente de Istorie și Cultură din Republica Moldova* [53] sunt prezentate și descrise unele mănăstiri din spațiul menționat.

Eugen Bâzgu [54] a elaborat un repertoriu al mănăstirilor rupestre din bazinul Nistrului, vorbind despre amplasarea și istoricul acestor așezări monahale, autorul ajunge la concluzia că viața isihastă putea să capete o amploare deosebită în aceste locașuri, ele fiind ferite de ochii lumii și fiind inaccesibile călătorilor [55].

În urma săpăturilor arheologice întreprinse la mănăstirea Căpriană, în vara anului 1993, în anul 1996 a apărut lucrarea semnată de arheologii Gheorghe Postică și Nicolae Constantinescu, *Căpriană. Repere istorico-arheologice* [56] în care sunt aduse date valoroase privind istoria și particularitățile arhitecturale ale acestui sfânt locaș.

Andrei Eșanu [57] elaborează lista stareților mănăstirii Căpriană începând cu întemeietorul acesteia, Egumenul Chiprian și continuând cu Eftimie și alții.

O analiză documentară și arhitecturală a întreprins și Vlad Ghimpu în articolul său *Biserici și mănăstiri moldovenești în Basarabia anilor 1457-1600* [58], precum și în articolul *Mănăstirea rupestră de la Japca din zona Nistrului Mijlociu* [59], în care aduce mai multe argumente documentare și arhitecturale despre istoria acestei mănăstiri.

S.Ciocanu [60] a studiat mănăstirea rupestră a lui Bosie, spunând că ea este mai veche decât anul 1656, propus de alți cercetători, și tot acest autor a făcut în publicările sale și unele precizări arhitectonice privind biserica „Adormirea Maicii Domnului” de la mănăstirea Căpriană [61].

O cercetare istorică și arhitecturală a întreprins și cercetătoarea Luminița Ilvițchi în lucrarea *Mănăstirile și schiturile din Basarabia* [62], cu toate că autoarea aduce mai multe precizări arhitecturale ale bisericilor mănăstirești, lucrarea cuprinde unele erori istorice.

Un alt studiu privind istoria mănăstirilor și bisericilor din Basarabia au reușit Asociația Studenților Creștini Ortodocși din România prin culegerea de articole *Mănăstirile și locașurile sfinte din Basarabia* [63].

Iurie Colesnic [64] în revista *Cugetul* a publicat un articol despre istoria mănăstirii Sf. Arh. Mihail din Chișinău, reședință arhiepiscopală, dar care a fost distrusă în perioada regimului comunist.

Mai multe încercări de a reda istoria mănăstirilor basarabene au făcut chiar stareții mănăstirilor din perioada actuală. Așa menționăm strădaniile Arhimandritului Tobie de la mănăstirea Zloți [65], starețul mănăstirii Noul Neamț (Chițcani) [66], care împreună cu ieromonahul Irineu (Tafunea) au realizat o monografie privind istoria acestei mănăstiri, bazându-se chiar pe manuscrisele stareților Andronic Popovici, Gherman ș.a. Starețul mănăstirii Frumoasa, Ambrozie [67], a realizat și el un scurt istoric al acestei frumoase mănăstiri din Codrii Orheiului.

Articole valoroase privind istoria bisericească din Basarabia au publicat și ierarhii Bisericii Ortodoxe Române Antonie Plămădeală și Nestor Vornicescu, membri de onoare ai Academiei Române. De asemenea, studii și articole au publicat: Pr. Vasile Țepordei, Pr. Gheorghe Cunescu și alții. Menționăm și strădaniile Pr. Petru Buburuz, care reînființând revista *Luminătorul*, în anul 1992, a favorizat apariția unor studii privind istoria vieții bisericești din Basarabia.

Referințe:

1. Ciobanu Șt. Basarabia: Monografie. - Chișinău, 1926, p.207-224.
2. Popovschi N. Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși. - Chișinău, 2000, p.5.
3. Ibidem, p.5.
4. Prof. Harea V. Sufletul basarabiei // Viața Basarabiei. - 1941. - Nr.6-7. - P.3-18.
5. Ibidem, p.3-18.
6. Popovschi N. Op. cit., p.11-12; precum și Idem. Mișcarea de la Balta sau inochentismul în Basarabia: contribuții la istoria vieții religioase a românilor din Basarabia. - Chișinău, 1926, p.295.
7. Ibidem, p.12.
8. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu. Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Vol.I-III. - București, 1992.
9. Cantemir D. Descrierea Moldovei. - Chișinău, 1982, p.196.
10. Kișiniovschie Eparhialnâie Vedomosti. - 1882. - Nr.2. - P.87-147; 1883. - Nr.15. - P.490-505.
11. Ibidem, 1883. - Nr.15. - P.490-505.
12. Ghimpu Vlad. Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia. - Chișinău, 2000, p.16.
13. Ibidem.
14. Murzakevici N. Zapiski. Vol.1. - Odesa, 1844, p.288-292.
15. Zașciuk A. Materialy dlja gheografii i statistiki Rossii; sobranâe ofitserami ghenearalino go ștaba. Bessarabskaya oblasti. Vol.1-2. - Sankt Petersburg, 1862. - 553 p.
16. Ibidem. Vol.2, p.138; 197-237.
17. Ibidem, p.190.
18. Nakko A. Istorja Bessarabii s drevnejših vremen, 1241-1812. - Odesa, 1876, p.436-438.
19. Kișiniovschie Eparhialnâie Vedomosti. - 1872. - Nr.14-15. - P.460-470; Nr.16. - P.492-496.
20. Ganitzki M. Mănăstirea Saharna // Kișin. Eparh. Ved. - 1873. - Nr.6. - P.262-267.
21. Kișiniovschie Eparhialnâie Vedomosti. - 1874. - Nr.17. - P.592-605.
22. Ibidem. - 1876. - Nr.9. - P.297-303.
23. Ganitzki M. Mănăstirile în Basarabia // Kișin. Eparh. Ved. - 1883. - Nr.16. - P.530-552.
24. Stadnitzki A. Materiale pentru istoria mănăstirii Căpriană // Kișin. Eparh. Ved. - 1892. - Nr.7. - P.151-160.
25. Scegllov D. Materiale pentru istoria mănăstirii Hâncu // Kișin. Eparh. Ved. - 1898. - Nr.24. - P.806-813.
26. Idem. Mănăstirea Sf. Nicolae din Ismail // Kișin. Eparh. Ved. - 1894. - Nr.10. - P.320-328.
27. Arbore Z. Basarabia în secolul XIX. - București, 1898, p.275-276; 315-352.
28. Iorga N. Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe. - București, 1899, p.147-152; Idem. Neamul românesc în Basarabia. - București, 1995, p.164-165, 170; Idem. Basarabia noastră: Vălenii de Munte, 1912.
29. Halippa P. Date despre antichitățile din Basarabia, culese de guvernatorul militar P.I. Fiodorov în anii 1837-1838 // Analele Comisiei guberniale științifice de arhivă din Basarabia la anul 1812-1813. Vol.2. - Chișinău, 1902, p.106-113.
30. Kurdinovski V. Împrejurările Orheiului Vechi // Kișin. Eparh. Ved. - 1906. - Nr.41. - P.313-317.
31. Idem. Cele mai vechi și tipice biserici ortodoxe din Basarabia // Analele societății istorico-arheologice bisericești din Basarabia. Vol.10. - Chișinău, 1918. - 110 p.; Idem. Schița generală asupra bisericilor rupestre din Basarabia // Ibidem, p.68.
32. Egorov Ioan. Bisericile rupestre a trei mănăstiri din Eparhia Chișinăului: Japca, Saharna și Țâpova // Ibidem, p.84.
33. Puiu V. Mănăstirile din Basarabia. - Chișinău, 1919. - 99 p.
34. Ibidem, p.3-5.
35. Ciobanu Șt. Bisericile vechi din Basarabia // Anuarul Comisiunii Monumentelor istorice din Basarabia. Vol.I. - Chișinău, 1924, p.1-70.
36. Basarabia: Monografie. - Chișinău, 1926, p.207-224.

37. Balș Gh. Biserici și mănăstiri moldovenești în veacul al XVI-lea, 1527-1528 // Buletinul comisiunii monumentelor istorice. Vol. XXI. - București, 1928, p.55-58.
38. Idem. Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea. - București, 1933.
39. Micșunescu D.P. Vizitând mănăstiri basarabene și bucovinene. - București, 1937.
40. Nica A. Monahismul în Basarabia. - Chișinău, 1940.
41. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu. Basarabia, aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc. - Iași, 1993, p.20.
42. Smirnov G.D. Archeologhiceskoie issledovanija Starogo Orheja // Kratkie soobsenija. Vol.56. - Moscova, 1956, p.27-29.
43. Vojtzechovski V.A. // Kratkie soobsenija. Vol.56. - Moscova, 1956, p.40-50.
44. Rudnin D., Ponjatovski I.I. Pamjatniki moldavskoj architektury XIV-XIX. - Chișinău, 1960.
45. Pamjatniki architektury Moldavii (XIV-XX). - 1988. - 244 p.
46. Slastihina O.V. Reportoriu al monumentelor de istorie și cultură al R.S.S.M. - Chișinău, 1986, p.186.
47. Vătășianu Virgil. Istoria artei feudale în țările române. Vol.1. - București, 1959, p.628-629, 697, 709, 710-711.
48. Stoicescu N. Reportoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova. - București, 1974.
49. Drăguț Vasile. Dicționar enciclopedic de artă medievală românească. - București, 1976.
50. Filip-Lupu Gr. Mănăstirea Căpriană – ctitorie a voievodului Alexandru cel Bun // Patrimoniul. - Nr.4. - 1991. - P.17-29.
51. Ion Negrei. Activități cultural-bisericești la mănăstirea Căpriană // Valori și tradiții culturale în Moldova. - Chișinău, 1993, p.142-158.
52. Ghimpu V. Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia. - Chișinău, 2000.
53. Ghid de monumente și schituri istorice din republica Moldova. - Chișinău, 1995. - 72 p.
54. Bâzgu E. Mănăstirile rupestre din bazinul Nistrului – artere de răspândire a creștinismului // Arta. - Chișinău. - 1996. - P.98-105; Idem. Reevaluări cronologice ale complexului monastic rupestru Butuceni-Orhei // Arta. - Chișinău. - 1997. - P.130-139.
55. Ibidem, p.103.
56. Postică G., Constantinescu N. Căpriană. Repere istorico-arheologice. - Chișinău, 1996. - 111 p.
57. Eșanu A., Eșanu V., Fuștei N. Trecut și prezent la mănăstirea Căpriană. - Paris, 1997. - 34 p.
58. Ghimpu V. Biserici și mănăstiri moldovenești în Basarabia anilor 1457-1600 // Tyrageția. - 1997. - Nr.4-5. - P.19-28.
59. Idem. Mănăstirea rupestră de la Japca din zona Nistrului Mijlociu // Arhitect Design. - București, 1997. - Nr.8. - P.47-50.
60. Ciocanu S. Biserica rupestră de la mănăstirea lui Bosie din Orheiul Vechi, Basarabia // Arhitect Design. - București, 1998. - Nr.2, 9-10. - P.44-47.
61. Idem. Ctitorie voievodală de la mănăstirea Căpriană // Arta. - 1997. - P.38-42.
62. Ilvițchi L. Mănăstirile și schiturile din Basarabia. - Chișinău, 1999.
63. Mănăstiri și locuri sfinte din Basarabia, ASCOR. - Chișinău, 2000.
64. Colesnic Iurie. Mănăstirea Sfântul Arhangel Mihail din Chișinău // Cugetul. - 1999. - P.32-36.
65. Arhim. Tobie. Mănăstirea Zloți. - Ciadâr-Lunga, 1997.
66. Tafunea Irineu. Istoria mănăstirii Noul Neamț (Chițcani). - Chițcani, 2002.
67. Arhim. Ambrozie. Mănăstirea Frumoasa // Altarul Credinței. - 2002. - Nr.23.

Prezentat la 20.12.2009